

УДК 323.1

Надія Скотна, доктор філософських наук, професор, ректор

*Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка,*

Валентина Стець, кандидат філософських наук, доцент кафедри практичної психології

*Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті аналізується співвідношення національної і етнічної ідентичності. Показано три форми взаємодії між даними видами ідентичностей: ототожнення, розрізнення, протиставлення, яка розкривається на основі аналізу примордіаліського, інструменталіського, конструктивіського напрямів та теорії етносу.

Ключові слова: нація, етнос, етногенез, примордіалізм, етнічна ідентичність, національна ідентичність.

Літ. 11.

Актуальність проблеми. Вперше в науковій літературі інтерес до проблематики національної і етнічної ідентичності виник в XIX столітті, що було пов'язано з суспільними процесами які переживала Європа і Південна Америка, де виникли і поширювались рухи за звільнення від колоніальної залежності і з'явилися нові національні держави. З середини 70-х років XX століття концепція національної і етнічної ідентичності стали набувати все більшу значимість, як відповідь на геополітичну ситуацію постколоніального світу, яка змінювалась, і політичну активізацію етнічних меншин в промислово розвинутих країнах.

Особливо, це актуально для сучасної України, яка складається з великої кількості національних меншин. Сучасні уявлення про роль і місце етнічної і національної ідентичності складаються під впливом конкуруючих трактувань діалектики етносу і нації, природи національної єдності, різних типологій націоналізму. Підвищення мобілізаційної ролі етнічної ідентичності наприкінці XX століття пов'язують із реакцією суспільної свідомості на форсовану глобалізацію, викривленим відображенням у ній поділу націй на "бідні й багаті", посиленням соціальної конфліктності в умовах перехідних економік, розвитком транспортних комунікацій і засобів зв'язку, що стимулюють консолідацію різних етнічних діаспор.

Для значної частини українських дослідників очевидно, що оформлення української етнонаціональної ідентичності варто розуміти як творення загальної національної ідентичності, спільної для всіх громадян [3]. Це цілком узгоджується із громадянською, політичною концепцією держави.

Творення такої загальнонаціональної ідентичності зовсім не означає зникнення етнічних ідентичностей. Стирання окремих етнічних ідентичностей в Україні

у результаті асиміляції чи інших соціально-демографічних процесів та дій, може порушувати гармонію міжетнічного спілкування та природну поліетнічність.

Так, немає жодної необхідності, щоб місцеві росіяни, румуни, болгары, поляки, угорці, татари, євреї, греки тощо почали вважати себе в етнічному плані українцями. Водночас цілісність держави вимагає того, щоб масиви усіх етнічних груп відчували Україну своєю батьківщиною.

Аналіз останніх публікацій. Багато зарубіжних і вітчизняних вчених роблять акцент на вивченні різних аспектів етнічної і національної ідентичностей. Так, вивчаючи сутність їхню, можна виділити декілька основних підходів:

- примордіаліський (К. Гірц, С. Грінберг, Е Сміт, У. Коннор), який розглядає етнічність як спільність з об'єктивними характеристиками приналежності: територія, мова, расовий тип, релігія, психічний склад, світогляд і інше);

- інструменталіський (С. Олзак, Дж. Нейгел, Ф. Барт), виходять з того, що етнічність детермінується ситуаційно;

- конструктивіський (Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, В. Тішков), пояснюють національну і етнічну ідентичність як сконструйовану реальність, а не як об'єктивну реальність;

- теорія етносу (Ю. Бромлей, М. Мнацакян).

В поясненні етнічності має схожість з примордіалістами. Був зроблений висновок про те, що кожній соціально-економічній формації характерний тип етнічної спільності.

Проблема співвідношення етнічної і національної ідентичності між собою є недостатньо розробленою. Одні автори ототожнюють ці види ідентичності, інші проводять відмінності, однак у вживанні цих понять залишається багато неясного. Частіше за все терміни етнічної і національної ідентичності

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

використовуються як синоніми. У вітчизняній літературі цієї проблематики торкалися Л. Нагорна, М. Обушний, І. Кресіна та інші.

Метою даного дослідження є визначення співвідношення і сутності етнічної і національної ідентичності і вияву їх діалектичної взаємодії в соціальній реальності.

Виклад основного матеріалу. Важливість з'ясування проблеми етнічної та національної ідентичності пов'язана насамперед з тим, що в ситуації гострої соціальної нестабільності саме етнічні спільноти відіграють вирішальну роль для самозбереження індивіда чи групи, з якою він себе ідентифікує. Це багато в чому пояснює поширення сепаратизму, фундаменталізму, ксенофобії тощо, які слід розуміти як симптоми соціальної дезорієнтації, розриву тих зв'язків, з яких була сплетена звична тканина людської спільноти. Сила ксенофобії – у страху перед невідомим, тією темрявою, що може накрити людей, як тільки зникнуть кордони земель, що означають об'єктивні, постійні, позитивні межі спільної приналежності до якогось цілого. І ця колективна приналежність, бажано до груп чи об'єднань, що мають певні символи членства та знаки відмінності, нині є більш важливою, ніж будь-коли раніше для суспільств, усі сили яких, здавалося б, об'єдналися для того, щоб зруйнувати відносини, котрі пов'язують людські істоти в різні спільноти. Саме тоді, коли суспільство занепадає, нація або етнічна група опиняється “останнім прилиском” [2].

В минулому індивідуальність індивідів задавалась їх походженням і приналежністю до певного соціального прошарку. В сучасному суспільстві ідентичність перестала бути назавжди даною реальністю. Людина як цілісність зараз знаходить себе в своїй діяльності і в цьому відношенні постійно контролює саму себе. Індивіди можуть вибирати і конструювати свою тотожність з певною спільнотою, способом життя, що обумовлює в теперішній час багатоманітний характер ідентичностей.

Національна ідентичність не є продуктом розвитку етнічних спільнот. Вона має свою власну основу ідентифікації у вигляді політичних спільнот громадян. Ні одна з націй, що з'являлись не володіла на момент своєї появи спільністю культурних ознак (мова, традиції, звичаї). Нації являли і являють собою полікультурні і поліетнічні утворення [1].

Етнічна і національна ідентичність має різну ступінь стійкості. Вибір національної ідентичності обумовлений політичними і економічними перевагами індивідів, що робить його ситуаційним.

Етнічна ідентичність характеризується ознакою постійності, так як заснована на стійкості культури і походження, які є стійкими і не змінюються швидко.

В області наукового аналізу етнос стоїть в ряді одних із найскладніших і неоднозначних соціальних категорій. Як правило виділяють три підходи до теорії етнічності: примордіалізм, інструменталізм, конструктивізм [6].

Примордіалістський підхід поділяють на два напрями: соціобіологічний і еволюційно-історичний. Обидва ці напрями розглядають етнічність як об'єктивну даність. При трактуванні етнічності соціобіологічним напрямом виходять із еволюційно-генетичної ідеї. З точки зору цього напрямку, усвідомлення групової приналежності закладено в генетичному коді і є продуктом ранньої людської еволюції, коли здатність розпізнати родинну групу була необхідна для виживання в умовах природного відбору. Прибічники еволюційно-історичного напрямку примордіалістського підходу розглядають етноси як соціокультурні спільноти. Етнічність, згідно такого погляду, це розділена членами групи культурна спільнота з об'єктивними характеристиками приналежності: мова, релігія, звичаї, обряди, звички.

Конструктивістський підхід розглядає етнічність більше як форму соціальної організації, ніж вираження певного культурного компоненту. Спільність мови, культури являють собою інтелектуальний конструкт політиків, вчених.

Інструменталістський підхід розглядає етнос як спільність індивідів, що мають однакові інтереси, таким чином етнічність як ресурс, що використовується індивідами для досягнення економічної, політичної і інших цілей.

Що стосується розуміння нації як вищої стадії розвитку етносу, то на цей рахунок є протилежні аргументи. На думку більшості вчених, нація – це явище Нового часу. Е. Геллнер вважає, що нації не прокидаються, а створюються [11]. В своїй книзі “Нації і націоналізм” він вказує на те, що нації – продукт людських переконань, пристрастей. “Група людей стає нацією, якщо і коли члени цієї групи визнають спільні права і обов'язки по відношенню один до одного в силу, об'єднуючу їхнє членство. Саме взаємне визнання такого об'єднання і перетворюють їх в націю, а не інші спільні якості, якими б вони не були, які відділяють цю групу від усіх, що стоять назовні” [11, 123].

Таким чином, нація не є примордіальна спільність. Нація при такому підході виступає як соціальний конструкт, в формуванні якого грає важливу роль і держава і еліти, що винаходять культурні традиції утвердження своєї легітимності.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Національна ідентичність – це ідентичність розвинутих індустріальних суспільств, а етнічна ідентичність – це ідентичність, характерна, перш за все для аграрних суспільств. Першою етнічною спільнотою був рід, хоча це положення є дискусійним. Вважається, що для родових спільнот істотними є кровні, а не етнічні зв'язки. При переході до землеробства відбувається поступове знищення родових зв'язків, які замінюються економічними зв'язками сусідів.

Осіле життя землеробів сприяє появі багатьох локальних культурних груп. Кожна така група об'єднується уже не за родовими зв'язками, а спільними релігійними віруваннями, традиціями, обрядами і іншими культурними характеристиками. Ці локальні культурні об'єднання людей прийнято називати етнічними групами. Теоретично в основі етнічної групи лежить культурна ідентичність, тобто самовідчуття всередині людини конкретної культури [1]. Для роду і племені характерні такі етнічні ознаки як спільність діалекту, єдність релігійних уявлень, обрядів і власного імені. Народність з'являється із змішуванням племен і утворенням племінних союзів. На відміну від племені, де переважають ще кровні зв'язки, в народності починають переважати культурні характеристики. Об'єднання декількох племен створює основу до появи народності.

Етнічність – категорія, яка співставляється, тобто краще проявляє себе при протиставленні однієї етнічної групи іншим. В такому співставленні різних культурних спільнот краще за все проявлялась етнічна ідентичність. До моменту зіткнення з іншими культурами вона ніби спить, але в момент зіткнення етнічність активізується. В умовах моноетнічного середовища критерії етнічної ідентичності проявляються слабше, ніж в полі етнічному.

Головним проявом етнічності на буденному рівні свідомості, є етнічна ідентичність [4]. Ця форма ідентичності відрізняється наявними їй суб'єктивними параметрами. Об'єктивну основу етнічної ідентичності на теоретичному рівні складають наступні елементи: спільна система ціннісно-світоглядної орієнтації і уявлення, спільність мови, обрядів, звичаїв, релігії, історичних долей. Етнічність в цілому лежить поза сферою повсякденного життя людей, що звичайно, не означає, що вона не грає ніякої ролі в їх житті.

Людина ототожнює себе не з абстрактною етнічною спільнотою, а з культурою конкретного народу. В сучасному інформаційному суспільстві індивід має можливість володіти культурними рисами не одної, а декількох етнічних спільнот і приймати участь в декількох культурах. В таких

умовах етнічність перестає бути такою, в якій є чітке поняття того, що являє собою етнічна група і до якої етнічної групи належить той чи інший індивід. Етнічна ідентичність стає багатоманітною і релятивістською. Сприймавши ряд культурних якостей іншого етносу, індивід поряд з набутими якостями, зберігає елементи першої етнічної приналежності.

Однак вибір однієї чи декількох етнічних ідентичностей стає суб'єктивним. Більше того, індивід в сучасному суспільстві може відмовитись від етнічної ідентичності як застарілої і не потрібної. Важливою причиною існування подібної ситуації є існування більш широкої ідентифікації з нацією.

Національна ідентичність є більш надійною соціальною опорою, ніж належність до етнічної групи [8]. Питання про співвідношення етнічної і національної ідентичності набуло в останній час особливої гостроти. Багато спеціалістів в області міжетнічних відносин стали сумніватись в правомірності зарахування нації до категорії етнічних спільнот. В сучасній дискусії про сутність нації виділяють етатистське і етнічне розуміння досліджуваного феномену.

Теорія “нації” в уявленнях ліберальних мислителів середини XIX ст. виділила чотири критерії, що дозволяли зараховувати “народ” до нації.

Перший критерій полягав в тому, що “народ” повинен бути достатньо великим. Другий критерій – “нація” повинна мати історичний зв'язок народу з державою. Третій – нація повинна володіти культурною елітою з національною письмовою мовою. Четвертий – здатність “нації до завоювання”. Отже, нація являє собою сплав культурної і національно-економічної спільноти [8]. І так як етнос, характеризується своєю культурною стійкістю, яка забезпечується діяхронними інформаційними зв'язками, національна і етнічна ідентичність можуть ототожнюватись. В соціальній реальності іноді нація може намагатись співпасти з етносом, а етнос з нацією. Частіше за все ототожнення етнічної і національної ідентичності відбувається тоді, коли нація проголошується не через волевиявлення народу (знизу), а рішенням політичного керівництва (зверху). В останньому випадку національну ідентичність починають винаходити, фабрикувати, знаходячи різні ознаки, підтверджуючі єдність.

Нація як політико-правове і економічне співтовариство в такому випадку відсутнє, тому влада створює націю як етнічно гомогенну спільноту.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Беручи до розгляду та аналізу такої феномен, як національна ідентичність, слід аналізувати два її основні аспекти – культурну та політичну ідентичності. Розглядаючи ж етнічну ідентичність, необхідно провести детальний аналіз культурної основи, на якій базується дана ідентичність. Отже, говорячи про етнічну ідентичність, основний акцент роблять на усвідомленій належності до культурної спільноти. Тобто етнічна ідентичність – це стан процесу ідентифікації особи (на певний момент часу), яка крім власної індивідуальної неповторності усвідомлює свою належність до певної культурної спільноти і пов'язана з нею почуттям солідарності через спільні цінності та погляди.

Національна ідентичність визначається як процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією. В особистості з'являються суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти, прийняття її групових норм і цінностей. А саме: усвідомлення власної згоди та причетності до низки цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини, які закріплені в єдиній системі політичних і громадських організацій держави. Це певна самоідентифікація індивідів у національному контексті [5].

Вчені виділяють п'ять найважливіших джерел формування національної ідентичності. По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі, й спільно прагнуть продовжувати спільне співіснування. По-друге, спільне історичне минуле, спільні обов'язки й увлечення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дійова ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, батьківщина, держава. По-п'яте, спільні характеристики, які об'єднують поняттям “національного характеру”, спільна культура, спільні політичні принципи (демократія чи верховенство закону).

Один із визнаних західних авторитетів у питаннях національної ідентичності Е. Сміт характеризує її як абстрактну, багатовимірну конструкцію, пов'язану з багатьма різноманітними сферами життя і схильну до численних перетворень і поєднань. Її найголовнішими рисами є історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, спільна культура, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка. Поняття національної ідентичності передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність, наявність популярної в масах національної ідеї. Національна ідентичність може химерно поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей

– класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологія – хамелеоноподібно перетворюватися на інші ідеологічні різновиди: лібералізм, фашизм, комунізм [10].

Якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентифікаторів – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), то конституїтивною основою національної ідентичності виступають ознаки, значно менш “відчутні на дотик” – свідомість, політична воля, громадянство. Можна бути етнічним українцем і не бути ним у духовному сенсі. Джерела “невловимості” національної ідентичності перебувають, очевидно, саме у цій площині.

Одним з головних компонентів і важливим фактором існування та збереження окремих етнічної ідентичності, її неповторною характерною рисою є мова [1]. Вона відіграє надзвичайно важливу роль як основа соціальної свідомості певного індивіда чи спільноти.

Суттєве значення для етнічної ідентичності мають культурні особливості, традиції, звичаї, їжа, поменшання, одяг та інші об'єктивні фактори. Важко переоцінити і значення суб'єктивних факторів, зокрема таких, як етнічна обізнаність, етнічні почуття, етнічна свідомість тощо. Етнічність певною мірою визначається тим, що врешті-решт особа відчуває і думає про себе. Адже самосвідомість, самовизначеність особи є однією з головних відповідей на потребу людини належати до якоїсь спільноти, щоб вижити.

Національна ідентичність – це насамперед увлечення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності). Тут ідеться не лише про відокремлення “ми” від “не ми”. Національна ідентичність набагато складніший феномен.

Висновки. Отже, основні відмінності між етнічною та національною ідентичностями є такими: в ідентифікації з нацією значно виразнішими, ніж в ідентифікації з етносом (для якої важливими в першу чергу є антропологічний, обрядовий та релігійні моменти), є територіальний і політичні компоненти. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний прояв у зв'язках членів спільноти як співгромадян, а отже – у спільних актуальних інтересах. Нарешті, національна ідентичність є переважно суб'єктивно, а не об'єктивно детермінованою. Вияв особою своєї національної ідентичності – це її особистий духовний вибір.

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

1. Бойко С. Мовна ідентичність та національна самосвідомість громадян України / С. Бойко, Т. Воропаєва // Календар-щорічник. Українознавство, 2006. – С. 128 – 133.
2. Геллнер Е. Нації і націоналізм / Е. Геллнер. – М.: Прогрес, 2001. – 320 с.
3. Гончар Б. В пошуках ідентичності етносу і нації / Б. Гончар // Освіта. – №26 – 27, 12 – 19 травня. – С. 12 – 15, 14 – 17.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К.: Вища школа, – 123 с.
5. Майборода О. Національна політика в умовах розбудови української держави (аналітичний огляд) / О. Майборода, М. Обушний // Політологічний вісник. – К.: Либідь, 2005. – 133 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. // Відп. ред., кер. авт. Колективу Ю.І. Римаренко. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
7. Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі / Л. Нагорна // Розбудова держави. – 1997. – №7 – 8. – С. 37 – 45.
8. Обушний М. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців / М. Обушний. – К.: РВЦ “Київський університет”, 2000. – 40 с.
9. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 384 с.
10. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1996. – 168 с.
11. Хобсбаум Е. Нації і націоналізм після 1780 року / Хобсбаум Е. – СПб.: Алетейя, 1998. – 306 с.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2012

УДК 37.01

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто актуальні проблеми вітчизняної освіти. Зазначено, що освітня практика повинна відповідати вимогам сучасного інформаційного суспільства та забезпечувати своєчасну та адекватну підготовку молодих людей на ціннісних засадах.

Ключові слова: трансформація, модернізація, світогляд, плюралізм, освітня політика, глобалізація, особистість.

Літ. 8.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. На нинішньому етапі розвитку України вітчизняній освіті доводиться враховувати реалії новітніх умов розвитку економіки, техніки, освіти і культури не лише на вітчизняному просторі, але й на європейському просторі. Принципово новий рівень усвідомлення потреби реформування системи освіти в Україні постав завдяки запровадженню новацій у економічній стратегії суспільного розвитку. У нашому суспільстві стало очевидним, що відбувається утвердження плюралізму форм власності, а тому домінування приватної власності зумовлює зміни в процесах соціалізації особистості, на що вже давно звертають увагу вітчизняні науковці

До аналізу існуючого стану речей в освітній сфері активно долучаються науковці і практики. Значний внесок у справу дослідження світоглядно-методологічного підґрунтя трансформації вітчизняної освіти зробили А.М. Алексюк,

О.С. Анісімов, Г.О. Балл, В.П. Бех, О.А. Грицай, І.А. Зязюн, М.С. Коган, В.О. Кудін, Ф.Т. Михайлов, В.Ф. Паламарчук, І.П. Підласий, та інші. У той же час, описуючи особливості цього процесу і доводячи його давні традиції, вітчизняні фахівці-освітяни досить часто застосовують не автентичний категоріальний апарат, припускаються односторонності у своїх оцінках і висновках.

Мета статті – проаналізувати ціннісний аспект світоглядно-методологічної підготовки вчителя в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток в Україні ринкових відносин, кардинальне реформування відносин власності, активне впровадження підприємництва в усі сфери діяльності тощо спричинили суттєві зміни у свідомості людини, переосмислення її місця в системі сучасних соціально-економічних відносин. Відома теза, що людина повинна самостійно формувати своє майбутнє, проявляти ініціативу,